

BİR MASKENİN İÇREK YAPISINA YÖNELİK FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

TUFAN ERBARIŞTIRAN
Yazar
tufan_1921@hotmail.com

Tüm yaratıcı davranışlar, her şeyden önce yok edici davranışlardır.
Pablo Picasso

İnsanın var oluşundan kaynaklanan, zamanı geldiğinde ortaya çıkan, kendini gizleme içgüdüğü bir maskenin ardında saklanır. Kişinin tinsel ve bedensel yapısını toplumdaki gizlemesi, onu aynı zamanda kendisiyle de çatışan bir konuma getirir. Çevresel koşullar, eğitim durumu, kültür düzeyi, aile ve dinsel baskılar, toplumdaki bürokratik sistemin açmazlığı nedeniyle kendine ait bir dünya kurar, burada yüzüne taktığı bir maske ile farklı bir anlam bütünselliğini yakalamaya çalışır.

Maske, oyuncunun yansıtmaya çalıştığı insani değerleri yok sayan, onun bedensel devinimini ve söylemini başkalaştıran, izleyici ile arasına sanal bir gerçeklik koyan yapay bir yüz'dür aslında! Maskenin arkasındaki kişi, kendini gizler, görünen ve görünmeyen bir tür çatışma içinde, birbirlerini iter, çeker, yakalamaya ve anlamaya zorlanır. Peki, gerçekte saklanan kimdir? Onun bu tür bir anlayışla toplumdaki hatta kendisinden bile soyutlamaya çalışması ne anlama gelmektedir? Platon, nesnel dünya ile idealler dünyasını karşılaştırdığında, sonuçta bizi "doxa" (yanlış bilgi anlamında) tanımına kadar götürür. Tarih boyunca gerçeklik ile tanışıklığımız, bize gösterilen sanal bir atmosfer midir? Öte yandan, her şey bu denli etkili, kişiyi değişime yönlendiren, var oluş ile yok oluş arasındaki o ince çizgide belli belirsiz bulunan bir fantastik düş müdür? Nesnel bir yapının arkasındaki kişi, bedensel olarak var olsa da temelde şu gerçeklik söz konusudur: Maskenin sakladığı bir yüz vardır ve bu yüz herkesi kapsayabilir. Yani, varlık, yokluk, şişman, zayıf, güzel, çirkin, sarışın, siyah... Peki, gizlenen kişi gerçekte kendini ne kadar saklayabilir? Yüzüne taktığı nesne ile arasındaki temas sayesinde, sadece bedensel yapısını değil, ayrıca tinselliğini de en azından bir ölçüde örtmektedir. Sadece bu kadar mı? Hayır! Kişinin yüzünü gizlemesiyle belki de bastırıldığı, o güne kadar herkesten sakladığı, ayıplanma korkusuyla söyleyemediği duygusal yoğunluğunu da yaşamaktadır. Bir süreliğine, özgür bıraktığı tinselliği/bedeni, yıllarca yaşamadığı davranışlarını körükleyebilir, bunlardan haz alır ve kendince bir duygusallık içinde hoşça zaman geçirir. Böylelikle yüzündeki "yapaylık" sayesinde, kendi tabusunu yıkan, ancak bu kez başka bir tabu yaratan bir anlayış söz konusudur. Nesneye canlılık anlamını katan, onu kendi yansıttığı değerler katmanında zenginleştiren bir biçimlendirmeden söz edebiliriz. "Animizim, dar anlamda, ruhla ilgili kavramlar kuramıdır. Geniş anlamdaysa, genellikle ruhsal varlıklar kuramıdır. Animatizm, yani dışarıdan cansız görünen doğanın

ruhlandırılması (canlandırılması), içine animalizmi ve manizmi de alan daha geniş bir bölümdür.” (Sigmund 2014: 95)

Maske, insanın bedensel yapısını kısmen örtse de içerik olarak kişinin yüzünü gizleyen, bilinen gerçeği yok sayan, A priori bağlamında bölük pörçük deneysel açılımlar sunan bir özelliğe sahiptir. Bu anlamda, tamamen dışıl ya da eril bir yansı(t)ma içinde ol(a)maz. Onun ardındaki varlığın cinsiyeti ve nasıl bir kişiliği olduğu da belirsizdir. Böyle olunca da bir yerde anonim (genel) bir edilgenlik etkisi yaratmaktadır. Burada hiçlik ile yokluk arasındaki gerilim, itiş-kakış, var oluş ile yok oluş arasındaki döngüsellik kendini göstermektedir. Şöyle bir yorum yapabiliriz: Tiyatro oyuncusu, sahnede rol alırken, yüzündeki maske ona sınırsız olanaklar verebilir. Yansıttığı karakteri, birçok yönden (ses, el kol eylemi, yürüyüş, bedensel davranışlar...) daha iyi yorumlamasına yardımcı olabilir kuşkusuz. Ancak önemli olan, karakteri maskeye dönüştürmektir. Oyuncu tüm bedensel davranışları, ses tonu ve mimikleri sayesinde canlandığı karaktere yoğunlaşır. İzleyici açısından, oyuncunun rol yetisi, beden ve ses bütünlüğü sayesinde, canlandığı karakter daha etkili olur. Yani yaptığı mimikler, oyuncunun yüzüne bir maske olarak yansır. *“Gerçek yüzümüz maskede değil, onunla kurulan ilişkide kendini ele verir; maskeyi gizleyebiliriz, ama onunla kurduğumuz ilişkiyi asla.” (Ergüven 2007: 48)*

Maske takan bir kişi, çevresine karşı kendini koruyan, saklayan, aslında tam anlamıyla toplumla arasına bir perde çeken konumdadır. Görenle gösteren arasında bir çatışma gibi duran, görenin dikizlediği, kendini gizlediği, hatta kendini başkalaştırdığı bir nesnel yapıdan söz ediyoruz. Bu anlamda kişi, çevresini dikizleyen konumdadır artık. Böylece sadece ağız açıktır ve oradan sesini duyurabilmektedir. Kişinin ses tonu, çoğu kez, taktığı maskenin görseelliğine uyum sağlayan, onunla birlikte kendi benliğini bütünleyen bir akustik yapıya dönüşür.

“Persona yani ‘maske’ kelimesi ‘yankılanmak, yüksek sesle bağırarak’ anlamlarına gelen personare filinden gelmektedir. Maske bütün yüzü kaplar ve sadece ağızın rastladığı kısmı açık bırakır; ses de bu açıklıktan geçer ve yükselerek dışarı çıkar. Böylece sesi yükselttiği için, personare’den yola çıkılarak bu isim verilmiştir; ayrıca persona kelimesindeki ‘o’ harfi de kelimenin şeklinden dolayı uzatılarak okunur.” (Demiriş 2014: 35)

Maske ile görünen ve görünmeyen arasındaki bu değişim/başkalaşım/yaklaşım hayli ilginçtir. Dikizleyen kişinin sadece gözleri ve ağız açıktadır. Ancak gözler ve ağız, maske ile tam uyum içinde değildir. Bu ikili, kendi başına, bedeninde yer bulduğu kişinin karakterine öncülük eden birer etmendir aslında.

“Gerçekten de maskenin kusursuz bir tehdit aracı olması, özünde paradoksal yapısından kaynaklanır; çünkü gizlediği şey (göz), açıkta bıraktığıdır; görünen görünmeyen, görünmeyen görendir – görme hakkına tek taraflı el koymanın despotizmi. Bundan ötürü maskeli insan bakmaz, dikizler. Dahası maskeyle gizlenen, gizlendiğini gösterme yoluyla amacına ulaşır.” (Ergüven 2007: 45).

Berrin Duma, resim sanatına ağırlık verirken, bir yandan da seramik malzemeli bir maske yapmıştır. Sanatçının yaptığı seramiği yorumlamaya yönelik, felsefi bir gözlemede bulunacağız.

İlk bakışta “Amorf” bir teknik yaklaşım gördüğümüzü söyleyebiliriz. Karşımızdaki nesnenin, bilinen tanımların dışında, teknik olarak belirli bir düzene uymadığını gözlemliyoruz. İnce uzun bir yüz, patlak gözler, dışarı sarkan bir dil ve hayli iri bir burun. Antik dönem öncesi, primitif bir anatominin biraz ironiye kaçan, izleyen üzerinde şaşkınlık, korku ve gülme duygusu yarattığını söyleyebiliriz. Görüntüdeki yüz ifadesi, bir tabuyu yıkmaya yönelik, başkaldıran, asilik duygusunu çağrıştıran bir özelliğe sahip gibidir. Sanatçının bunu bilinçli bir anlayışla yaptığını düşünüyoruz. “Otomatizm” anlayışını yansıtan, bilinç dışı bir istemle, önyargı ve estetik kuralların dışında teknik bir yapı vardır karşımızda. Maskenin “Proporsiyon” anlayışlı teknik boyutu, daha önce imlediğimiz gibi, “Primitif” bir içselliği çağrıştırmaya yöneliktir. Teknik açıdan, sanatçının kullandığı ölçü aslında ölçüsüzlüğün görüntüsüdür. Berrin Duma, yaptığı bu çalışmada, eğri büğrü, yamuk, orantısız, estetik değerden uzak bir ürün yaratmıştır. Sanatçı bu irade ile eserini, bilinçli bir çalışma sonucu tamamlamıştır.

Bu çalışmanın beklentisi, ilkelin içindeki “öze” yönelik, onu tanımlayan ve ortaya çıkarmaya çalışan bir anlayışın uç noktasıdır. İlkelin içerik anlamda yansıttığı, bedensel deformasyonun temsili bir örneğini görmekteyiz. Yüzdeki deformasyon ağırlıklı abartı, karikatürize edilmiş bir ifade biçimi, olasılıkla aynı orantısız bozukluğun bedensel yapıda da sürdüğünü düşünebiliriz. Ayrıca sanatçının brüt bir çalışma yaptığını ekleyebiliriz kuşkusuz. Bu sadece bir portre çalışmasıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda, maskenin klasik, belirli kurallara uymayan, salt düş gücünü yansıtan, kişide özgüven ve ahlak anlayışını tetikleyen bir deneysellik yaratıyor diyebiliriz. Karşımızdaki görüntüde, ince uzun bir yüz, kaşların simetrik orantısı, biçimli dudaklar, yüzdeki kemik yapısı ile primitif bir anatominin tipik özelliklerini taşımaktadır. Burada dikkat edeceğimiz bir konu daha vardır. Ağızdan çıkan dil uzantısı, aşağıya doğru iniktir. Bu davranış biçimi, birçok insan için fiziksel anlamda çok güçtür aslında. Peki, sanatçı neden böyle yapmıştır? Dilin aşağıya sarkık görüntüsü, karşısındaki kişiye yönelik olabilir mi? Daha doğru bir tanımlama ile soralım: Bir isyan davranışı içinde olsaydı, başkaldırmaya yönelik fiziksel bir irade gösterseydi, dil bu denli aşağıya sarkar mıydı? Yüzdeki kemik yapısı, yanak altlarından içeriye doğru basık bir görüntü vermektedir. Sanki birisi onun boğazını sıkıyormuş gibidir. Ancak görüntüdeki en temel yorum şöyle olabilir: Primitif diye tanımladığımız ilkelin, henüz medeni bir konuma gelmemiş bir insanı bile güldürmeye yönelik, ironi içeren bir tinselliği söz konusudur. “Gülün Adı” adlı romanında Umberto Eco, ana temayı şöyle kurguluyordu: Gülmenin, güldürmenin, ironinin, karikatürize etmenin dinen sakıncalı büyük bir günah olduğunu savunan bir rahibin bulunduğu manastırda işlenen kanlı cinayetler... Yüzdeki bu denli güçlü bir atmosfer, insanı gerilim ağırlıklı bir tinselliğe itiliyor diyebiliriz. Böyle bir dil sarkması, ölmüş birine ait olabilir mi sorusunu sorduruyor. Gözlerdeki irilik, şaşkınlık ve korku düzeyini imliyor. Sanki idam edilmiş birinin son halidir gördüğümüz. Kemik yapısına bakarak, olasılıkla erkek olduğunu düşündüğümüz bu görüntüde, belki de gülmeyi ve güldürmeyi savunan birinin yaşadığı

son “an” dramatize edilmiştir. Görüntüdeki kişinin içinde yaşadığı kabilesindeki bir tabuyu yıkmaya yönelik davranışta bulunduğunu düşünebiliriz. Primitif yapıdaki bir klan ortamında, gelenek dışı davranan, ataerkil anlayışı çiğneyen, olasılıkla kadınsı diye kabul gören bu hareketi (gülme, güldürme, ironi...) sertçe eleştirilmiştir. Klandaki bir tabu olarak (tabu derken, sadece bir nesne değil, bir anane de olabilir...) kabul edilen, bazı söz ve davranışların dışına çıkılması affedilemez. O nedenle, bir idam sahnesini gördüğümüzü de düşünebiliriz. *“Tabuyu çiğneyen kimsenin kendisi de tabu olmaktadır; çünkü başkalarını da bunu yapmaya iştahlandırmak gibi tehlikeli bir kendine özgülüğü vardır.”* (Sigmund 2014: 46)

Berrin Duma'nın el becerisi kadar, teknik bilgisi de maskeye yansımıştır. Buna sanatçının düş gücünü de katabiliriz. Maskenin yüz ifadesinde, “insan kılığında” (Lat. Sub specie humana) görünmesi bile onun var oluş sınırlarını zorlayan, tinsel anlamda a priori gibi deneysellik içeren yapısını da imliyor. Kişide “Dismorfofobi” türü bir yanılğı, istem dışı bir edilginlik içeriyor. Bu kişinin dev bir aynaya bakarak, kendine karşı bir pozisyon alması, kendiyle alay etmesi de söz konusu olabilir. Öte yandan, “Alert” anlayışını da sezdiren, bir hareket öncesi tanımı söz konusudur. Dilin çıkmasıyla birlikte kişinin öne atılacağı, karşısındakine yürüyeceği, bir adım sonra ise kapıdan çıkıp gideceği izlenimi uyandırmaktadır. Yüz ile ‘dil’in görseelliği, maskenin bağımsız gibi görünmesini de sağlıyor aslında. “Primitif” görüntüsü ile dışa uzanan, sarkık dil arasında organik olduğu kadar, iki ifadenin birbirinden bağımsız bir tanımsallığını da söyleyebiliriz. Öncelikle bunu saptamaya çalışalım.

Gözlerin patlak olduğunu, şaşkın ve ürkek dolu bakışlar içerdiğini söylemiştik. Bakışlardaki korku, panik, şaşkınlık ile dilin dışarı çıkması arasında tam bir tezat vardır. Bu tür bir zıtlık, maskeye ayrı bir atmosfer, düşünsel derinlik katıyor. Yani “Trükaj” bir yanılğı yaratılmış burada. Sanatçının mükemmel bir el becerisi sayesinde, optik bir aldatma ile izleyen üzerinde derinleşen bir duygu yoğunluğu yarattığını söylemeliyiz. Berrin Duma, neredeyse üç boyutlu diyebileceğimiz, izleyen üzerinde farklı algılar yaratan, tek bir yorum yerine çoklu bir düşünsel derinlik içeren bu eserinde, yaratıcılığını sonuna kadar kullanmıştır. Maskeye hangi açıdan bakarsanız bakın, onun yüzündeki ifade zenginliği, yansıttığı insanın tarihsel geçmişi... Bunların hepsi deforme edilmiş bir ifadenin içselliğinde toplanmıştır. Berrin Duma, “Trükaj” tekniği, optik bakış açısıyla, maske üzerinde deneysel amaçlı kullanmıştır. Burada şu sözü anımsayalım. “Ars est celace” (Gerçek sanat, sanatı gizli tutabilmektir) Pablo Picasso'nun şu sözleri, yazı konumuzla yakından ilgilidir ve önemlidir. *“Ben gördüğümün değil, düşündüğümün resmini yaparım. – Sanat, gerçeği görmemizi sağlayan bir yalandır.”*

Gözler ve dil arasında, organik bağlantı dışında hiçbir yakınlık yoktur. Yani *“Karşıtlıklar karşıtlıklara iyi gelir”* (La. Contraria contrariis curantur) Berrin Duma, böyle bir düşünsel eylemi, *“İyi niyetle”* (Bona fide) bir yaklaşım içinde, izleyeni korkutmaktan ziyade, biraz güldürmeye yönelik hatta içimizde yaşadığımız fırtınalı kaosun tanımına yönelik bir çalışma yapmış. Biz kendi tinselliğimizi çoğu kez çevresel koşullar, dinsel ve aile baskılarıyla yok ederiz. Bazen de bu duygu yoğunluğumuzu törpüler, başkalaştırır ve yeniden ortaya çıkmasını sağlarız. Maskenin yansıttığı kişiliğin bireysellik içerdiğini

söyleyebilir miyiz? Onun bir birey olduğunu, etten ve kemikten yapıldığını, bizim gibi yemek yiyen, su içen, üreyen, doğan ve ölen bir canlı olduğunu düşünebiliriz. Onun bu anonim özellikleri, bir canlı olarak, insanî değer yargıları ile ne kadar örtüşmektedir? Yüzdeki anonim ifadeye, yoğunlaşarak baktığımızda, onun tam anlamıyla bir bireysel tavır içinde olmadığını anlarız. Anlık bir tepki, ayırdında olmaksızın yaptığı bir hareket ile bu görüntüyü yaratmıştır. Onun bu davranışı, tam anlamıyla ilkel bir tetiklenme duygusundan başka bir şey olabilir mi? Yüzdeki gözler, iri burun, sarkık dil ile verilmeye çalışılan ifade, bireysel olmaktan öte bir savunumdur. Bunu bir bireyin sanal gerçekliği olarak görsek bile sonuçta yansıttığı insanî bakış, davranış ve edilginlik bize özgüdür. İnsanın “öz” var oluşu ile birlikte, deneysel ve tinsel oluşumların bütünleştiği, çoğu kez çevresel koşulların tetiklediği bir devrimin ilk hamlesidir. Maskenin görüntüsü ile konuşacak olursak, birey-bireysellik arasındaki çatışkı kendiliğinden görülecektir. Ben ile üst/ben arasındaki, tinsel etkileşim, öze kavuşma ve onu yönlendirme iradesi, sonuçta bedensel bir tetiklenmenin gizil koşuludur diyebiliriz. “Jung Psikolejisinin Ana Hatları Adlı” kitabında Frieda Fordham şunları yazar. *“Jung’a göre ‘öz’ yalnızca merkez değil, aynı zamanda bilinç ve bilinçdışını çevreleyen bir çemberdir. Egonun bilincin merkezi olması gibi, ‘öz’de bu bütünlüğün merkezidir.”* (Fordham 2011: 79)

Maskenin ürküntü dolu ve panik hali ile istem dışı tavrı, görüntüsü bize başka neyi anımsatmaktadır? Burada özgün bir yaklaşım yapabiliriz. Maskenin yansıttığı ifade biçimi ile ardına gizlenen bedensel yapının arasındaki işbirliğini nasıl açıklayabiliriz? Söz konusu görüntüyü incelerken, onun Primitif yapısından yola çıkarsak, akıl hastalığına tutulmuş biri olduğunu söyleyebilir miyiz? Özellikle gözlerdeki, ferî sönmüş, aşırı irileşmiş, gözbebeklerinin neredeyse kaybolduğu görüntü, bize böyle bir ipucu veriyor. Akli dengesi bozuk, şizofren/melankolik/bipolar bozukluk gibi tinsel rahatsızlıkları yaşayan biri olabilir mi? Bu konuda net bir şey söylememiz mümkün değildir. Akli dengesi yerinde olmayan, çevresin(d)e sık sık komiklik yapan, durduk yerde gülen, amaçsızca güldüren, tuhaf söz ve davranışlarda bulunan birinin görüntüsü de olabilir kuşkusuz. Sonuçta akli dengesi (tinsellik içeren anlamda) sorunlu olan, ne zaman neyi yapacağını bilmeyen, bilişsel süreçte kendini bir türlü tanıyamayan birinin dil çıkarması çok da anlamsız sayılmamalıdır. *“Akıl hastalığı olarak adlandırılan şey, yabancılaşmış delilikten başka bir şey olmayıp, kendisinin olanaklı kıldığı bu psikolojide yabancılaşmıştır.”* (Foucault 2013: 95)

Berrin Duma, insanın kendini tanıma, bilme, anlama, karar verme yetisine yönelik, ilkelden günümüze gelen bir sürecin tanımsallığını maskeye dönüştürmüştür. Hayli ilginç, özgün, üzerinde düşünülmesi gereken bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. “Yapay yüz” diye adlandıracağımız bir maskenin, seramikten yapılması, küçük boyutta olması onu kendi konumundan uzaklaştırmıyor. Önemli olan maskenin yarattığı atmosfer ve izleyen üzerindeki etkisidir. Sanatçının bu özgün çalışmasını birçok açıdan ele aldık, inceledik ve değerlendirdik.

İnsanın bilişsel süreçteki gelişimi sayesinde, olaylara ve kendine daha bilinçli baktığını/gördüğünü/anladığını söyleyebiliriz. Bilincin, zihinsel algılamının, farkındalığın gelişmesi, insanın özgür olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yorumladığımız maskenin de böyle bir sürecin tetiklendiği an’a gönderme yaptığını söyleyebiliriz. Maskenin yansıttığı

zıtlıklar, ironi, başkaldırı, çoklu ifade, patlak gözler, iri burun, kemik yapısı ve sarkık dil... Tüm bunların temelinde insanın kendine özgü isyanı, beklentisi, arayışı, birey olduğunu göstermesi yatmaktadır. Sarkık dilin ifadesinde, insanlığın geçmişten günümüze uzanan özgürlük mücadelesini görebiliriz. Berrin Duma, bu çalışmasıyla, sıradan bir el becerisinin çok üstüne imza atmış. İnsanın antropolojik geçmişi kadar, onun tinselliğini aralayan, çok özel mesajlar veren bir eser yaratmış. Bedensel yapısı ile tinselliğin iç içe geçtiği, zihinsel algılamının etkisi sayesinde, kendini tanımaya çok erken dönemde başladığı imajını veren bir maske olduğunu söyleyebiliriz. Umarız Berrin Duma, bu tür sanatsal çalışmalarına daha çok ağırlık verir. İnsanın özgürlüğü, kendini tanımasıyla başlar... *İnsanın toplumsal tarihi, onun doğal dünyada bir bütün olma durumundan çıkıp, kendisinin çevredeki doğa ve insanlardan ayrı bir varlık olduğunun farkına varmış duruma ulaşmasıyla başladı.* (Fromm 2011: 35)

Mask, Berrin Duma, boy: 21 cm., en: 13 cm., derinlik: 6 cm.

Kullanılan malzeme: Şamotlu çamur. (Gözenekli yapısından dolayı pürüzlü bir yüzey oluşur. Bu nedenle heykel çalışmaları yapılır. Diğer çamurlara göre daha dayanıklıdır.) Elle şekillendirdikten sonra bir süre kurumaması için bekletildi. Daha sonra 1000 derecede 1. pişirim Bisküvi pişirimi yapıldı. Daha sonra sırlanan seramik 2. Fırınlama olan sır fırınlamasında daha yüksek ısıda fırınlandı. Soğuduktan sonra kullanıma hazır hale geldi.

KAYNAKLAR

- Freud, Sigmund. 2014. *Totem ve Tabu*, çev. Hasan İlhan, Sayfa Yayınları.
- Ergüven, Mehmet. 2007. *Görmece*, Metis Yayınları.
- Demiriş, Bedia. 2014. *Maske Kitabı*, Habitus Yayıncılık.
- Fordham, Frieda. 2011. *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları.
- Foucault, Michel. 2013. *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*, çev. Emre Bayoğlu, Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, Erich. 2011. *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğın, Payel Yayınevi.